

тецтво: 1930–1941: Нариси. – К., 1959; *Журов Г.* З минулого кіно на Україні. – К., 1959; *Шимон О.* Сторінки з історії кіно на Україні. – К., 1964; *Шимон А. А.* Страницы биографии украинского кино. – К., 1974; *Кудін В. О.* Кіно радянської України : Короткий нарис. – К., 1974; Історія українського радянського кіно 1917–1930. В 3 т. – К., 1986. – Т. 1.

⁴ *Берест Б.* Історія українського кіно. – Нью-Йорк, 1962.

⁵ *Госейко Л.* Історія українського кінематографа. – К., 2005. – С. 21–58.

⁶ *Капчинський М.* Біля Чорного моря // *Кіно-коло.* – 2003. – № 18. – С. 79.

⁷ *Поляновский М.* В далеком двадцать втором // *Советский экран.* – 1969. – № 12. – С. 19.

⁸ ЦДКФФА України, од. об. 138.

⁹ *Капчинський М.* Біля Чорного моря... – С. 79.

¹⁰ *Шимон О. О.* Страницы биографии украинского кино. – К., 1974. – С. 80.

¹¹ *Поляновский М.* В далеком двадцать втором // *Советский экран.* – 1969. – № 12. – С. 19.

¹² Силуэты. – 1922. – № 1. – С. 16.

¹³ Там само. 1923 – 1924. – № 15. – С. 11.

¹⁴ *Гардин В. Р.* Воспоминания. – М., 1952. – С. 17.

¹⁵ ЦДКФФА України, од. зб. 1338, 1341, 1342, 1348, 1681.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 1238, оп. 1, спр. 18, арк. 46.

¹⁷ ЦДКФФА України, од. об. 1339, 1340.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 1238, оп. 1, спр. 18, арк. 226.

¹⁹ *Шимон А. А.* Страницы биографии украинского кино. – К., 1974. – С. 106.

²⁰ *Комуніст.* Харків – 1924. – 22, 25 жовт.

²¹ ЦДАВО України, ф. 1238, оп. 1, спр. 125, арк. 343.

²² Там само.

²³ Там само, спр. 98, арк. 3.

²⁴ Там само, спр. 125, арк. 350.

²⁵ Там само, арк. 209.

²⁶ Там само, спр. 98, арк. 3.

²⁷ *Кіногазета.* – 1928. – № 3 – 18 жовт.

²⁸ Там само. – № 1. – 1 верес.

²⁹ ЦДАВО України, ф. 1238, оп. 1, спр. 125, арк. 346.

³⁰ *Увагу кінохроніці // Кіно.* – 1927. – № 3. – С. 3.

³¹ ЦДКФФА України, од. об. 1353, 1369, 1370, 1378, 1400, 1425, 1442, 1458, 1466, 1472, 1486, 1489, 2597, 3054.

³² Там само, од. об. 1444, 1446, 1469, 1486.

³³ Там само, од. об. 1493.

³⁴ Там само, од. об. 1457.

³⁵ Там само, од. об. 1395, 1397, 1400, 1414, 2601.

³⁶ Там само, од. об. 1378, 1393, 1443, 1454, 1457, 1461, 2606, 3049.

³⁷ Там само, од. об. 1361, 1367, 1368, 1376, 1388, 1391, 1402, 1417, 1421, 1425, 1426, 1430, 1431, 1448, 1451, 1453, 1467, 1473, 1477, 1481.

³⁸ Там само, од. об. 1401, 1448, 2601.

³⁹ Там само, од. об. 1396.

⁴⁰ Там само, од. об. 1446.

⁴¹ Там само, од. об. 1447.

⁴² Там само, од. об. 1467.

⁴³ Там само, од. об. 1366, 1428.

⁴⁴ Там само, од. об. 1349, 1354, 1385.

⁴⁵ Там само, од. об. 1354, 1359, 1360, 1362, 1386, 2597, 2601, 2606, 3052, 3055, 3056.

⁴⁶ Там само, од. об. 1345, 1369, 1394, 1399, 1412, 1442, 3058.

⁴⁷ *Історія українського радянського кіно.* Т. 1. – К., 1986. – С. 46.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ ЦДКФФА України, од. об. 3054.

⁵⁰ Там само, од. об. 12092.

⁵¹ Там само, од. об. 12095.

⁵² *Історія українського радянського кіно.* Т. 1. – К., 1986. – С. 46.

⁵³ Там само.

⁵⁴ *Советский экран.* – 1928. – № 42. – С. 7

⁵⁵ ЦДКФФА України, од. об. 7345.

⁵⁶ *Дзита Вертов.* Статті, днівники, замисли. – М., 1966. – С. 104.

⁵⁷ *Син І.* Документи доби // *Кіно.* – 1928. – № 2. – С. 8–9.

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 1238, оп. 1, спр. 108, арк. 187.

⁵⁹ *Кіно.* – 1929. – № 19. – С. 9.

⁶⁰ ЦДКФФА України, од. об. 1435.

⁶¹ Там само, од. об. 593.

⁶² ЦДАВО України, ф. 1238, оп. 1, спр. 145, арк. 138.

⁶³ *Затворницький Г.* Документи доби // *Кіно-газета.* – 1928. – № 4. – 15 листоп.

⁶⁴ *Кинолетопись.* Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов украинских студий (1923–1941). – К., 1969.

Вікторія Вовченко

ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД КООПЕРАТОРА І ЛІТЕРАТОРА МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА ЛЕВИТСЬКОГО (1859–1936): ПОХОДЖЕННЯ, СТРУКТУРА, ЗМІСТ

Ім'я М. В. Левитського як кооператора і активного провідника просвітницьких ідей було широко відомим в Російській імперії та за її межами¹ Розуміючи важливість документальної спадщини, Микола Васильович збирав архівні документи з юнацького часу, однак, перший його архів частково загинув ще 1922 р., про що він писав у спогадах. Нині його архів зберігається в Інституті рукопису На-

ціональної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. 327). Науковий опис цього архіву здійснено у 1980-х рр. Т. І. Воронковою, науковим співробітником відділу рукописів тоді Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Принципи систематизації нею архівних документів спиралися на основні методичні підходи – за видами і групами документів відповідно до напрямів його

діяльності як публіциста і літератора, громадського і культурного діяча, а також за складом документів. Види документів склалися з біографічних документів, документів творчої та наукової діяльності, мемуарів, листування, господарчих, особистих документів тощо. Групи склалися з тематично споріднених документів, що відображали певні напрями діяльності цієї непересічної особи, передусім, його внесок у кооперативний рух в Україні, передусім у сільськогосподарську та споживчу кооперацію.

Архів М. В. Левитського як джерело кооперативного, літературного та національно-культурного руху свого часу досі майже не вивчено – це пояснюється тим, що його спадщина стала доступною для широкого кола дослідників лише нещодавно. Тому його постать вивчена недостатньо. Зведена бібліографія персоналій, підготовлена до його 70-річчя О. Савичем у 1928 р., є досі єдиним бібліографічним джерелом про Миколу Васильовича та його кооперативні праці: Праці науково-дослідної кафедри кооперації при Київському Кооперативному інституті ім. М. В. Чубаря. Вип. 4. (К., 1928). У значній кількості праць з історії кооперації він згадується тільки побіжно як засновник артільного руху в Україні. Його кооперативні ідеї та діяльність викладено у нарисовому стилі, документи архіву не використано. Це стосується праць А. В. Меркулова, П. Пожарського, С. В. Бородаєвського, П. Височанського, І. Вітановича, Л. Морозова, М. В. Алімана, С. Г. Бабенко, С. Д. Гелея та ін.

Вивчення архівної спадщини тому має важливе значення для історії кооперативного руху та культурно-просвітницької діяльності М. В. Левитського.

М. В. Левитський (1859–1936) – відомий широкому овіченому загалу передусім своїм ґрунтовним науковим доробком у галузі артільного та кооперативного руху в Росії та Україні, літературною творчістю. Однак, в оцінці його наукової та літературної спадщини (на тлі плідної багаторічної кооперативної праці «артельного батька») бібліофільські, збиральницькі, історико-філологічні грані його діяльності залишалися малопоміченими. А тим часом на увагу заслуговують й інші аспекти його різнобічної науково-творчої діяльності, проаналізовані на підставі документальної спадщини з його архіву. Адже архівні джерела розповідають про нього як завзятого колекціонера книжок і рукописів, фондоутворювача та власника унікального архіву, дослідника історико-культурних старожитніх книжкових пам'яток.

М. В. Левитський народився у с. Хмільна (тепер Канівський район Черкаської області) у родині священика. У 1879–1880 рр. він навчався на медичному факультеті Московського університету, звідки його виключили за участь у студентських заворушеннях. Згодом 1885 р. закінчив юридичний факультет Харківський університету. Після цього працював секретарем повітового земства в Олександрівську (нині Запоріжжя), займався адвокатською практикою, був співробітником газети «Елисаветградский вестник». Серед селян пропагував ідею спільного обробітку землі. Він закладав перші в Україні (і в Східній Європі) хліборобські артілі по селах та виробничі об'єднання між ремісниками у містах. З 1894 по 1898 рр. Микола Васильович очолював широкомасштабний рух по організації 125 сільськогосподарчих артілей у Херсонській губернії, в яких гуртувалося тисячі селян, однак невдовзі вони розпалися. З 1896 р. він був головним представником від кооперації Росії та України за кордоном, брав участь у міжнародних кооперативних з'їздах – у Парижі 1896 р., Кремоні 1907 р., Гамбурзі 1910 р., Стокгольмі 1927 р., а також різного рівня з'їздах кооперації. Наприкінці XIX ст. М. В. Левитський став відомим у суспільстві як ініціатор і організатор товариств «Потребительские артели», а згодом – як один із засновників Товариства сприяння артільній справі та його журналу «Артельное дело» (1906–1920). Він був членом Центральної Ради і директором відділу Державного майна в Міністерстві земельних справ УНР у 1917–1918 рр., брав участь у заснуванні Українбанку 1917 р., Дніпросоюзу у 1917–1918 рр., постійним членом Ревізійної Ради Кооперативних центральних рад. Микола Васильович помер у Києві 1936 р.²

Покоління освіченої інтелігенції кінця ХХ – поч. ХХ ст. відзначалося високим ступенем суспільної свідомості, яка ґрунтувалася на широкій освіті і зростала на ґрунті демократичного, опозиційного царському уряду, русі. Значна частина інтелігенції того часу захоплювалася літературною працею, просвітницькою діяльністю, брала участь у національно-культурному русі, громадській діяльності. Архіви кооператорів того часу (Миколи Петровича Балліна, Володимира Фастовича Левитського (однофамілець Миколи Левитського), Олександра Івановича Мациєвича та інших) схожі за складом і змістом. Вони містять багато документів із розвитку економіки, кооперації, а поряд з цим, – численні літературні публіцистичні праці, літературні твори, значне листування з видатними культурними діячами того часу.

М. В. Левитський був яскравою постаттю в історії кооперативного руху, відомим діячем культурно-просвітницького руху. Його погляди у 80–90-х рр. XIX ст. – близькі до ідей ліберальних народників. Він висунув численні проекти про ремісничі, споживчі, кредитні та ін. артілі, в яких апелював до уряду. Не всі його кооперативні програми були вдалими, зокрема проекти зі створення артілей виявилися нежиттєздатними в конкретних економічних умовах кінця XIX – початку XX ст. Порівняно більший успіх мала його діяльність з організації виробничих, споживчих артілей у містах серед ремісників і майстрів. Однак важливим для дослідників є враховувати історичні обставини становлення поглядів М. В. Левитського та труднощі їхнього втілення на ґрунті Російської імперії, а також, певну самотність діяльності М. В. Левитського, протидію його ідеям не лише з боку царського уряду, а й з боку тогочасних політичних течій, зокрема, марксистської. Водночас його ідеї певним чином вплинули на світогляд українських письменників та просвітницьких діячів І. Франка, О. Пчілки, І. Карпенка-Карого (Тобілевича), В. Доманицького, С. Єфремова. Його ідеями захоплювалися російські письменники Л. Толстой, М. Горький та інші видатні громадські і культурні діячі кінця XIX – першої третини XX ст.

Заслуги М. В. Левитського визначилися й в тому, що він знаходився біля витоків організації у Києві Всеукраїнського центрального кооперативного музею, який (після переміщення музею із Харкова) створювався як наукова база для вивчення історії кооперативного руху в Україні. На відміну від більшості інших громадсько-політичних діячів, досягнення Миколи Васильовича у розробці кооперативного будівництва в Україні високо цінували вже його сучасники, у тому числі і за кордоном. Йому було присвячено статті у фахових виданнях, енциклопедіях³; уся кооперативна та культурно-наукова громадскість широко святкувала ювілеї «артільного батька», зокрема, завдяки ініціативі Всеукраїнського центрального кооперативного музею було створено комісію з приводу святкування 50-річчя його діяльності 1928 р. До урочистих заходів долучилися його колеги та сподвижники, які співпрацювали та спілкувалися з М. В. Левитським у різні періоди його життя⁴. Деякі записи мемуарного характеру про нього, надіслані за запитом керівництва музею напередодні святкування, були оголошені у ювілейних промовах, публікаціях, інші спогади також відклалися в архіві музею.

Ще у молоді роки М. В. Левитський почав збирати рідкісні книжки та документи. Свідоме за-

хоплення ним старожитними пам'ятками зародилося ще з студентських років у Харківському університеті. Так, будучи студентом юридичного факультету, він відвідував засідання Харківського історико-філологічного товариства, яке займалося дослідженням питань історії, археології та етнографії Слобідської та Лівобережної України, української філології, охороною пам'яток культури⁵. Товариство очолював видатний філолог, професор університету, О. О. Потебня, основоположник т.зв. психологічного напрямку в українському мовознавстві, який багато зробив у галузі порівняльно-історичної граматики, слов'янської граматики⁶.

М. В. Левитський (як вихідець з родини св'ященника), не поривав особистих зв'язків з освіченим духовенством й, насамперед, розпитував у його представників, як сам він писав у спогадах, про наявність рідкісних старожитних книжок і рукописів або якоїсь старовини взагалі в різних місцях. Неодноразово, йому доводилося переглядати церковні архіви, оглядати скрині, горища, кладовки, щоб відшукати старовинні книжки⁷. У результаті копітких пошуків ним було знайдено чимало цінних і рідкісних пам'яток (стародруків): львівське видання, ймовірно, богослужбеного змісту кінця XVI ст., Євангеліє, видане у першій половині XVII ст. у Бухаресті молдавською мовою, але кириличним шрифтом, а також цінне видання Требника Петра Могили 1646 р. Ці рідкісні примірники друкарського мистецтва були ним подаровані товариству у 1883 р. або 1884 р. через проф. Потебню, й одно із його засідань було присвячене саме цим дарам, про які останній виступив з доповіддю⁸.

Як справжній бібліофіл, М. В. Левитський продовжував стежити за долею власних книжок та їхнім станом зберігання. Майже через 40 років, у 1924 р. він, перебуваючи у Харкові, зацікавився долею названих вище видань й був здивований, довідавшись, що частина його дарів (а саме – молдавське Євангеліє і Требник Петра Могили з дарчими написами на обох книжках), дбайливо зберігалися в архіві університету. Він відшукав їх у виставочних скляних столиках. Микола Васильович вжив деяких додаткових заходів для кращого збереження їх для наступних поколінь істориків⁹. Незабаром ці раритети надійшли в Харківський центральний історичний архів, де ретельно зберігалися наприкінці 20 рр. XX ст., згідно з довідкою з архіву, виданою М. В. Левитському 7 липня 1928 р.¹⁰

На нашу думку, в історії формування власної бібліотеки та архіву М. В. Левитського харківський період навчання в університеті мав велике

значення. Саме тоді визначилося коло його наукових зацікавлень, сформувався первісний кістяк його зібрання. Воно (поряд з актуальною фаховою літературою з історії права, політекономії, історії, філології) включало також цінну антикварно-колекційну частину – українські, російські стародруки, рукописні богослужбні книги, рукописні збірники літературно-побутового змісту, історичні матеріали, актові документи тощо.

Тоді у церковних архівах, на горищах та інших місцях книголюбом було віднайдено чимало старовинних видань і рукописів, зокрема, друки часів царювань Петра I і Катерини II, рукописний документ, автограф князя Григорія Потьомкіна (його звернення до запорозького козацтва напередодні очаківської війни проти турків), рукописний староукраїнський молитовник приблизно XVII – початку XVIII ст., а також зшиток – записки запорожця із фрагментами різноманітного змісту: витяги, заклинання проти хвороб криптограмами тощо¹¹.

На жаль, вказані вище рідкісні рукописні матеріали та стародруки загинули разом з фаховим архівом і бібліотекою, яка містила близько 2 тис. томів¹². У 1922 р. в Єлисаветграді, де Микола Васильович тоді мешкав у будинку на Кавказькій вул., його особовий архів разом із бібліотекою було викрадено. Ситуація ускладнювалася тим, що власну архівну і бібліотечну збірку, усвідомлюючи унікальність її складу для вивчення історії кооперації, М. В. Левитський планував передати Всеукраїнській академії наук для «громадського використання». У зв'язку з тими обставинами, він звернувся до Головного кооперативного комітету при РНКУ з проханням видати офіційний мандат на розшук бібліотеки та архіву в різних установах Херсонщини та сприяти у його діях. Мандат із супровідним листом на розшук збірки йому було видан¹³. Проте через брак відомостей удокументах нами конкретно не встановлено, чим остаточно завершилася ця справа. Однак, згідно з описом, очевидно, що істотна частина фахових матеріалів представлена у сучасному складі фонду, тобто, можливо, не усі документи було втрачено у 20-ті рр. XX ст.

Цінна фактографічна інформація щодо складу та характеру книжково-рукописної збірки М. В. Левитського зафіксована у його автобіографічних документах – «Матеріали до автобіографії», [20–30 рр. XX ст.] (ф. 327, № 548), «До спогадів про мої зустрічі, зносини та відносини», [1927] (ф. 327, № 549), «До матеріалів по автобіографії», [30 рр. XX ст.] (ф. 327, № 554) тощо. Інколи у них є згадки не тільки про зміст його власного зібрання, а й про колишні приватні бібліотеки інших власників.

Трагічною виявилася доля великої та цінної бібліотеки Русінових (до якої долучилася і збірка М. І. Туган-Барановського після його одруження з О. Ф. Русіною) у Позниках, цілком знищеної у бурхливу революційну епоху. М. В. Левитський констатував: яким би цінним культурним надбанням слугувала б вона для Лохвицької громадської бібліотеки¹⁴. У спогадах, коли йдеться про інші збірки, закріплюємо характерну і суттєву рису бібліофілства самого Миколи Васильовича – піклування про збереження книжок колишніх бібліотек і прагнення відкриття їхніх матеріалів для публічного використання.

Визначаючи характер архіву та бібліотеки М. В. Левитського, маємо підстави вважати, що це було добірне фахове зібрання, яке містило архівні і книжково-бібліографічні матеріали, пов'язані переважно з кооперативною діяльністю власника. Матеріали були розподілені за систематичною ознакою і відзеркалювали різні періоди та напрями його діяльності. Так, збираючи статистичні дані 1896 р., в результаті численних поїздок по селах в його архіві та бібліотеці відклався значні за обсягом істотні етнографічні матеріали¹⁵.

На особливу увагу заслуговувала величезна збірка кореспонденції М. В. Левитського – унікальні джерела з історії вітчизняної і міжнародної сільськогосподарських артілей і кооперацій, яка дбайливо зберігалася у спеціально влаштованих шафах з шухлядами, де листи містилися за абеткою прізвищ кореспондентів. Листування із зарубіжними кооператорами набуло надзвичайного розмаху після Паризького міжнародного кооперативного конгресу 1896 р. Мережа кореспондентів-кооператорів охоплювала не тільки країни Західної Європи, а й поширювалася на Сполучені Штати Америки, Південну Америку, Канаду, Каліфорнію і країни Азії, Сирію Єгипет, Алжир, Австралію. На жаль, ця змістовна і надзвичайна цінна частина особового архіву М. В. Левитського також втрачена¹⁶.

В архіві Миколи Васильовича зберігалися друковані та рукописні матеріали, що стосувалися історії трудових хліборобських, кустарних, ремісничих артілей і кооперативів, праці та публікації кооперативних з'їздів, міжнародних конгресів. У нього було багато публікацій з кооперації, статистичних відомостей про артілі Херсонської губернії, матеріалів із українського та російського фольклору та етнографії; історико-археологічну цінність мали стародруки та рукописи XVIII – початку XIX ст. Значимою була бібліотека загального змісту, яку М. В. Левитський збирав усе життя. Серед інших втрачених його матеріалів – колек-

ція фотографій (100 знімків), яка включала альбом фотокарток кооперативних діячів, рідкісні фотознімки кооперативних з'їздів, трудових артілей. Так, зокрема, втрачено групову фотографію делегатів Міжнародного кооперативного конгресу у Гамбурзі у 1910 р.¹⁷, фотографії представників смоленського студентського земляцтва у Москві, учасників загального студентського економічно-кооперативного з'їзду у Санкт-Петербурзі у 1907–1908 рр.¹⁸, гуртка студентів Ніжинського ліцею кінця 90 рр. XIX ст.¹⁹

У збірці М. В. Левитського були наявні тогочасні видання з дарчими написами авторів. Між іншим, внаслідок його зустрічей та дружних і професійних стосунків з видатними діячами науки і культури, які дарували йому друки власних праць, залишилася публікація з дарчим написом І. І. Дитятини, професора історії російського права у Харківському університеті, у період навчання там Миколи Васильовича у 1881–1885 рр.²⁰

Як свідчать документи, у 1934 р. М. В. Левитський висловив побажання визначити місцезберігання свого архіву. Він звернувся до Всенародної бібліотеки України при ВУАН. На той час його архівні матеріали відклалися в Музеї визнаних діячів України та у Всеукраїнському центральному кооперативному музеї у Харкові. Після того як обидва музеї було ліквідовано, М. В. Левитський подарував архів бібліотеці та уповноважив її зібрати усе з тих музеїв. Крім того, він передавав їй ще решту матеріалів, які були у нього. Умовою фондоутворювача до неї було прохання зосередити його матеріали в один відділ з метою оптимального використання їх. Ще одне його побажання полягало у тому, щоб їх було розподілено залежно від змісту на відділи: а) економіка; б) кооперація: 1 – колгоспна справа, 2 – промкооперація, 3 – споживкооперація, 4 – кредиткооперація; в) історія; г) загально-громадські справи; д) белетристика; е) поетичні твори; ж) музичні твори тощо; з) фотографічні матеріали²¹.

Особисті архівні документи і науково-творчі рукописні матеріали М. В. Левитського спочатку належали до фонду Всеукраїнського кооперативного музею, який функціонував при Київському кооперативному інституті. Однак, після ліквідації 1935 р. музею постановою Вукоопспілки матеріали архіву Миколи Васильовича разом з іншими фондами надійшли з бібліотеки Всеукраїнського науково-дослідного інституту споживчої кооперації до відділу рукописів бібліотеки ВУАН згідно з актом від 29 січня 1935 р.²² Нині його особовий архівний фонд (ф. 327) складається з таких видів документів: творчі матеріали (статті, нариси, тво-

ри літературного характеру, вірші, оповідання, думи), біографічні матеріали (особисті документи, записні книжки, спогади), документи громадсько-кооперативної діяльності (посвідчення, матеріали кооперативних і сільськогосподарчих з'їздів та засідань, статuti, програми, промови, доповіді), листування, ювілейні матеріали, фотографії, плакати, афіші, газети тощо²³. Цей фонд згідно з інвентарним описом налічує 2170 од. зберігання²⁴. До його архівної спадщини вважаємо доцільним додати деякі листи, що зберігаються в комплексному III фонді Інституту рукопису «Листування».

Перша група його документів – документи біографічного характеру, різні свідоцтва, зокрема про те, що він є директором Відділу державного майна (1918), членом різних спілок – «Кавказсоюз», ВУКООПСПІЛКА, ректором Смілянського кооперативного технікуму (1924), членом секції наукових співробітників «РОБОС» (1929), а також численні квитки та запрошення на різні збори, засідання, з'їзди (1918–1935). До цієї групи відносяться автобіографії та спогади, написані самим М. В. Левицьким в 1919–1930-х рр., які пов'язані із історією артільної справи та його роллю як її засновника в Україні. У них йдеться також про його зустрічі із різними діячами цього руху, культури тощо.

Значну частину біографічної частини архіву містить матеріали про М. В. Левитського, зокрема підготовлені до його 70-річного ювілею. Серед них статті О. П. Савича (бібліографія), Коцаря, Литвиненка; спогади Е. Амчиславської, П. Дворецької, П. Кириченко, В. Краснова, Й. Маєвського, В. О. Нікітіна, Г. Омельчанка, А. Фаресова, Я. Фільгуса, Є. Х. Чикаленка та ін. Важливим біографічним джерелом є матеріали ювілейних засідань, присвячених відзначенню його 40, 45, 50-річних ювілеїв громадсько-кооперативної діяльності – протоколи засідань, вітальні листи, телеграми тощо.

Другою великою групою джерел є матеріали про кооперативно-громадську діяльність М. В. Левитського, в яких йдеться, зокрема, про його досвід роботи в херсонських землеробних артілях: численні доповіді, у Вільному економічному товаристві (1898), на міжнародних з'їздах кооператорів, зокрема у Парижі (1896), на Всеросійському з'їзді кооператорів в м. Києві (1913) тощо; документи, що стосуються кооперативного руху в царській Росії: підготовчі матеріали для створення статутів різних артілей, товариств.

Державницька діяльність Миколи Васильовича віддзеркалилася у групі документів, представ-

лених проектами законів, що опрацьовувалися 1918 р., іншими правовими та нормативними актами, передусім проектом Конституції УНР (1918), Законом про шлюб та розлучення, народження та смерть (1918), законом про кредитну кооперацію тощо.

Кооперативна діяльність М. В. Левитського відобразилася в матеріалах Всеукраїнського кооперативного банку (1918–1923), Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації (планово-звітна документація, постанови, доповіді тощо) (1926–1929), XII конгресу Міжнародної кооперації асоціації у Стокгольмі (1927), Всеросійського союзу промислової кооперації (доповіді, листи, резолюції тощо) (1927–1930), Всеукраїнської спілки кооперативно-промислових товариств рибалок, Ради Українського сільськогосподарського банку (планово-звітна документація, доповіді), Всеукраїнського кооперативного лісового союзу та багато ін.

Третя група документів представлена науковими та літературними матеріалами М. В. Левитського, який багато і плідно працював як вчений та літератор. Серед них можна виокремити комплекс наукових праць з історії кооперації, в яких розкриваються засади та історія її зародження, різні течії в ній (залишилося декілька ґрунтованих праць у цій сфері), йдеться конкретно про сільськогосподарські артілі у Херсонській губернії, кредитні кооперації, квартирні артілі, хліборобські спілки про важливі питання організації артілей різного характеру.

Інший комплекс – літературні твори М. В. Левитського, який також був знаним письменником і поетом. Вони дають можливість оцінити його літературний дар. Серед них ранні твори – оповідання «Своя хата» (1887), «Сон перед Різдом» (1887), «Заочне рішення» (1888), «Юдифь» (1889), «Тяжкий гріх» (1904), «Сон Івана Гармошкина» (1904–1905) та ін. Значна кількість віршів поета присвячена Україні, рідному краю. У поетичних творах він прославляв кооперативний рух, його діячів, діячів української культури. Поет вдавався до такого жанру як «послання» до різних «братів» та «друзів», писав думи, марші, ліричні поезії. Багато творів присвячено українському козацтву, театру, балету.

Окрему групу джерел становлять зібрані ним матеріали до історії літератури та громадських настроїв на Україні, молитви за рідний край, матеріали до історії культури України тощо. Він відвідував концерти, зустрічі, вечори, а тому в його архіві є різні програми, афіші, плакати, зокрема афіші Українського театру М. К. Садовського про виставу, присвячену 40-літньому ювілею М. В. Ле-

витського, про концерт кобзаря Гороцвіта тощо. Усе це має важливе значення для осмислення особистості М. В. Левитського як українського національного діяча, який прагнув висловити свою любов до України та її людей, її історії та культури, співчуття її долі, дбав про її духовний розиток.

Ще одна група джерел – газети та журнали, в яких друкувалися праці М. В. Левитського. Вони допомагають вивчати його внесок в кооперативний рух на основі опублікованих творів.

Четверта джерельна група – листування. Воно репрезентоване, передусім офіційними листами: від різних союзів та кооперацій (20-ті рр.), ради Народного міністерства земельних справ (1918), Всеукраїнського центрального кооперативного музею (1928–1929), Київського кооперативного інституту (1926–1929), Київського кооперативного технікуму, Сільськогосподарського наукового комітету України (1927), Товариства економістів при Українській академії наук (1926–1927), численних спілок, в тому числі літературних, Українського музично-драматичного товариства, Українського народного університету (1918), Українського народного хору ім. Стеценка тощо.

П'яту групу джерел становлять матеріали інших осіб: це, як правило, статті і повідомлення, огляди різних осіб з питань сільського господарства, кооперації, трудових артілей, кустарної промисловості. Важливим тут є біографії діячів кооперації, передусім О. О. Андрієвського, Т. І. Філіпова, О. Я. Конинського, Г. А. Залюбовського, А. Г. Терниченка та ін., написаних різними авторами і зібраних М. В. Левитським, ймовірно, для написання праць з історії кооперативного руху.

Значне за обсягом особисте листування Миколи Васильовича розкриває нам його соціальну позицію, а також особисті зв'язки з різними просвітницькими колами, окремими видатними діячами, родиною. Серед адресатів – вчені, державні діячі, артисти, письменники: Г. Я. Бернштейн, М. В. Биков, М. Г. Брянський, А. К. Воробйова, О. М. Горький, М. В. Журко, Д. К. Заболотний, М. К. Заньковецька, О. Ф. Керенський, В. І. Ковалевський, Г. Коссак, К. П. Новицький, В. М. Петець, Х. Г. Раковський, К. М. Скаржинська, В. С. Стефанік, В. Я. Чубар та ін. Кореспондентами М. В. Левитського були не тільки діячі кооперативного руху, а й письменники, громадські діячі, вчені, зокрема, В. М. Альбов, О. Г. Амчислабська, К. Р. Анищенко, М. О. Бачинаський, М. П. Василенко, Н. Я. Горова, С. О. Єфремов, М. К. Заньковецька, М. П. Кириченко, Ф. П. Коломієць, В. П. Краснов, В. В. Сімоновський, Є. М. Скаржинська, І. Шиманович, М. П. Якубен-

го та ін. На жаль, усе значне і важливе листування щодо організації кооперації, участі у різних заходах та міжнародних форумах, як згадувалося, було втрачено.

Шоста група – фотодокументи, серед яких є й групові, що мають важливу іконографічну цінність, зокрема, артільників і учасників кооперативних курсів, співробітників газети «Червоний шлях» (1930) та ін. Серед фотознімків є зображення відомих постатей з української історії: Х. О. Алчевська, родина Анчушиних, М. П. Баллін з сином Борисом, К. К. Бельська, А. О. Бондаренко, Г. Гегден, Н. Дорошенко, Д. Н. Дриль, Карпенко-Карий, В. С. Козлов; група – Т. Р. Рильський, В. Л. Беренштам, Панченко, Б. С. Познанський; Н. І. Харченко, С. Яценко. Збереглися фотоальбоми М. В. Левитського та студентів вузів Харкова, фото будинків, де він мешкав у Харкові. Окрему групу складають фоторепродукції та літографії окремих осіб, які збирав М. В. Левитський для роботи над історією кооперативного руху в Росії та Україні, а також для популяризаторської діяльності у галузі української культури, зокрема, серед них – Шарля Фурьє, І. Франка, О. С. Афанасьєва-Чужинського, О. М. Бодяньського, Л. І. Глібова, Є. П. Гребінки, В. М. Доманицького, П. Г. Житецького, І. П. Котляревського, М. В. Лисенка, О. О. Потєбні, І. Я. Рудченка, В. І. Сміленка, М. П. Старицького, О. П. Стороженка, П. П. Чубинського та ін.

Отже, значний за обсягом архів дає змогу осягнути особистість М. В. Левитського, а також історію розвитку кооперативної думки, практики, певною мірою – історію національної культури, соціальних рухів наприкінці ХІХ – 20-х рр. ХХ ст.

Тільки через тривалий час здійснилося давнє прагнення Миколи Васильовича – громадянина,

вченого, бібліофіла, фондоутворювача: зосередити свої архівні матеріали в одному місці та уможливити доступ до них широкого наукового загалу. Водночас, на нашу думку, не меншої актуальності для сучасних дослідників набуває вивчення особового фонду як унікального самостійного об'єкта комплексного науково-бібліографічного опрацювання.

¹ Левитский Н. В. Новый энциклопедический словарь. Т. 24.– Петроград, 1915. – С. 202.; Энциклопедия украинизации. Т. 4. – К., 1996. – С. 1264; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної ради: Біографічний довідник. – К., 1998.

² Там само.

³ Потєбня Олександр Опанасович // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 614.

⁴ ІР НБУВ, ф. 327, № 549, арк. 6.

⁵ Харківське історико-філологічне товариство // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 1009.

⁶ Потєбня Олександр Опанасович // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 614.

⁷ ІР НБУВ, ф. 327, № 549, арк. 6.

⁸ Там само, арк. 6–7.

⁹ Там само, арк. 7.

¹⁰ Там само, ф. 327, № 603.

¹¹ Там само, № 549, арк. 8.

¹² Там само, ф. 327, № 549, арк. 8.

¹³ Там само, № 573.

¹⁴ Там само, № 554, арк. 5.

¹⁵ Там само, № 549, арк. 9.

¹⁶ Там само, № 548, арк. 9–10.

¹⁷ Там само, арк. 9.

¹⁸ Там само, арк. 22.

¹⁹ Там само, арк. 24.

²⁰ Там само, № 549, арк. 3.

²¹ Там само, № 606, арк. 2, 3.

²² Там само, оп. 1, од. зб. № 45, арк. 16.

²³ Левитський Миколай Васильович // Особові архівні фонди Інституту рукопису. Путівник. – К., 2002. – С. 303–311.

²⁴ ІР НБУВ, Інвентарний опис фонду 327, № 1–2170.

Євген Максимчук

ОГЛЯД ФОНДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ КОМІСІЇ З ОБЛІКУ ЗБИТКІВ І ЗЛОЧИНІВ, ЗАПОДІЯНИХ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ

Вивчення історії Другої світової війни залишається однією з актуальних проблем історичної науки. Переміщення акцентів у її дослідженні передбачає подальше залучення до наукового обігу інформації архівних документів, які за радянських часів залишалися поза увагою дослідників. Недостатньо вивченою на сьогодні є діяльність Надзвичайної державної комісії з встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським ор-

ганізаціям, державним підприємствам та установам СРСР (далі НДК СРСР) на території Української РСР.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігається фонд Української республіканської комісії з обліку збитків і злочинів, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками (ф. 3538), що складається із 89 од. зберігання за 1943–1945 рр. Фонд хоч і носить дещо фрагментарний характер, все ж є достатньо репрезентативним для об'єктивного, не-